

U zaključku, ova knjiga može biti korisna mnogim teolozima, propovjednicima i svim kršćanima koji žele dublje zaroniti u Božju riječ. Njezina vrijednost je na visokom akademskom nivou, koji ipak ne umanjuje njezinu praktičnost. Vrlo pronicava i poticajna, ova knjiga nudi vrlo mnogo. Pa ipak, savjetujemo potencijalne čitatelje da je, iz navedenih razloga, čitaju s razumijevanjem. Ipak, dobrobiti ove knjige odnose prevagu nad štetom koju bi mogla izazvati njezina nekonzervativna stajališta. Ako ništa drugo, čitatelji mogu biti svjesniji koliko se sreće nalazi u Bibliji. Čitanje Božje riječi više nikad neće biti isto.

Mario Kushner

Preveo s engleskoga Davor Edelinski

Jasmin Milić

Povijest reformirane crkve u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na reformiranu župu u Tordincima 1862-1952.

Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku i Protestantska reformirana kršćanska crkva u Republici Hrvatskoj, Osijek, 2014.

Jasmin Milić, autor ove knjige, prihvatio se izazovnog zadatka: sažeto i pristupačno prikazati povijesni razvoj protestantizma s posebnim osvrtom na kalvinizam u Slavoniji i najstarije protestantske crkve u Hrvatskoj, Reformirane crkve u Tordincima. Ova je tema do sada relativno malo istraživana premda u Hrvatskoj postoje autori koji se bave istraživanjem povijesti reformiranih crkava kao što su Ivan Konstrenčić, Mijo Mirković, Franjo Bučar, Alojz Jembrih, Nikola Crnković, Stanko Jambrek te drugi.

Jasmin Milić je biskup i sufragan Protestantske reformirane kršćanske crkve koja ima status misijske dijeceze unutar Reformirane episkopalne crkve SAD (Anglikanska crkva Sjeverne Amerike). On je također i znanstvenik koji se već duže vrijeme bavi istraživanjem kalvinističke crkvene povijesti na našem tlu. To potvrđuju i njegove već objavljene knjige *Reformirana župa u Tordincima (prošlost i sadašnjost)*, *Tko je bio Jean Calvin*, *Povijesno-pravni razvoj reformiranih crkvenih općina u Hrvatskoj*, *Protestantska reformirana kršćanska crkva u Republici Hrvatskoj (prikaz ustrojstva, vjerovanja i djelovanja)*, *Kalvinizam u Hrvata*, *Kalvinski kanoni iz Kneževih Vinograda*, *Povijesni pregled liturgije*, *Kalvinizam na optuženičkoj klupi*, *Blagoslovljeno kraljevstvo njegovo* i brojni članci. Ovo njegovo zadnje djelo potvrđuje da su mnoga važna pitanja u ovom području još uvijek neistražena, što je bez sumnje bio dodatni poticaj za autorov

angažman. Također, kod Milića vidljiva je i težnja za sintetičkim prikazom, za sublimiranjem postojećih, ali i novih podataka. Tako ova knjiga donosi pregled bogate arhivske građe koja je samo dijelom već objavljena od strane samog autora u njegovim ranijim djelima. Njen značaj je i u tome što progovara o kalvinima hrvatske narodnosti, podatak koji je (kako navodi sam autor) relativno nepoznat i zato što se kalvinizam vezuje najčešće samo s mađarskom nacionalnom zajednicom.

Knjiga ima 278 stranica, a sadrži 12 poglavlja, uključujući i uvodni dio, epilog i zaključak, te 64 potpoglavlja. Knjiga sadrži brojne statističke podatke i popise, a njena najveća vrijednost je svakako u obilno korištenoj arhivskoj građi. Tako, autor navodi preko 80 dokumenata iz 12 različitih izvora među kojima Državni arhiv u Osijeku, Hrvatski državni arhiv, Arhiv Raday Podunavske reformirane dijaceze u Mađarskoj, privatni arhiv obitelji Loveček, dokumente matičnih ureda u Tordincima, Zagrebu, četiri arhiva župnih ureda i dva crkvena arhiva. Popis literature uključuje i 52 članaka, 330 knjiga te 13 razgovora vođenih od 2005. do 2013. godine. Knjiga sadrži 12 preslika važnijih dokumenata od 1869. do 1949. te 3 fotografije.

O značenju ovog djela može se govoriti na više razina, a najznačajnija je vezana uz crkvu u Tordincima. To je jedina crkva u Hrvatskoj koja je kalvinističke, odnosno reformirane kršćanske baštine, a k tome je i etnički hrvatska! Naime, većina crkava koje pripadaju ovoj denominaciji su zapravo etnički mađarske crkve, stoga se i pojmovi „reformirana/reformatska“ i „kalvinizam“ poistovjećuju jedino s mađarskom nacionalnom zajednicom (str. 15). I premda je kalvinizam bio prisutan i kod Hrvata (od samih svojih povijesnih početaka 1540.-60.), on je uspio preživjeti jedino u Tordincima, o čemu zapravo govori ova knjiga. Iz navedenog slijedi i razlog odabira povijesnog razdoblja od 90 godina (1862.-1952.): naime, 1862. godine počinje materijalna i duhovna obnova crkve u Tordincima i njeno odvajanje od korodške reformirane župe, dok je 1952. godina odabrana kao završetak perioda zbog raspoložive arhivske građe (str. 15).

Drugi i ne manje važni značaj ove knjige jest u tome da ona na svjetlo dana donosi arhivsku građu koja je prvi put objavljena od strane dr. Milića, a koja je u ovoj knjizi prikazana u proširenom opsegu, sažeto i pregledno. Naime, premda su i Josip Bösendorfer (poznati povjesničar ovih krajeva) i Aleksa Kulifay (prvi župnik Tordinačke crkve nakon njenog osamostaljenja) pisali o ovoj tematici u svojim djelima, autor ovdje uspijeva objediniti ne samo njihova saznanja i saznanja brojnih drugih istaknutih povjesničara i istraživača (pored već navedenih i Balta, Bjelajac, Cuvaj, Delimo, Horvat, Kolarić, Mažuran, Smičiklas, Šanjek, Šišić, Thompson i dr), već i brojne podatke iz različitih arhiva (u Hrvatskoj, Srbiji i Mađarskoj) na više jezika (hrvatski, srpski, mađarski, njemački, latinski, engleski).

Knjiga daje pregled reformacije i nastanka kalvinizma, pri čemu se osvrće, premda ukratko, i na same početke reformacije (M. Luther, U. Zwingli, J. Calvin), kako bi zatim prešla na početke i širenje reformacije na hrvatskom tlu, navodeći djelovanje Mihaela Starina i Kiša Segedinca, te vjeroispovijedanja koja su osnovna za reformirane crkve u Europi. Time se autor bavi u prva dva poglavlja svoje knjige, da bi u trećem poglavlju opširno analizirao pravni položaj reformirane crkve, od Habsburške monarhije do stvaranja komunističke Jugoslavije. Od četvrtog do sedmog poglavlja dr. Milić nas uvodi u povijest samoga naselja Tordinci i u povijest crkve, ponajprije kao filijale reformirane župe Korođ, zatim kao samostalne crkve. Taj period autor dijeli na dva potperioda: od 1862. do 1914. te od 1914. do 1952. godine. I dok se prvi period veže isključivo uz rad i djelovanje njenog župnika-obnovitelja Alekse Kulifaya, drugi period, koji obuhvaća i dva svjetska rata te poraće, vezan je uz župnike Ivana Stieba, Karla Lovečeka i Henrika Vajtmána. U osmom poglavlju autor progovara i o Reformiranoj školi u Tordincima, a u devetom o njegovanju dobrih odnosa između župe u Tordincima i drugih kršćanskih crkava na ovom tlu (rimokatoličke, pravoslavne, baptističke, adventističke i drugih).

U epilogu autor progovara i o periodu 1953.-1991. kada je u Tordince došao Endre Langh koji je zaslužan za kontinuitet i djelovanje ove crkve u okviru Socijalističke Republike Jugoslavije, te o periodu 1991.-1998. Tijekom Domovinskog rata crkva u Tordincima prestaje sa svojim radom, ali nastavlja rad u Vinkovcima, Mađarskoj i na drugim mjestima, premda je tordinačka župa u prognaništvu najduže djelovala u Vinkovcima. Dolaskom prvih povratnika u Tordince 1998./99. godine, počinje i obnova crkve i njenog rada i djelovanja, i od tada se uz njeno ime veže i ime autora ove knjige, dr. Jasmina Milića koji preuzima pastirsku poziciju.

Knjiga je pisana jednostavno i pregledno te omogućuje uvid u ovu zanimljivu problematiku i povjesničarima i onima koji se interdisciplinarno žele baviti poviješću reformiranih crkava na hrvatskom tlu. Njena čitljivost omogućava i običnom čitatelju zaljubljeniku u povijest mogućnost otkrivanja jedne tradicije koja je ostala relativno nepoznata u Hrvatskoj, a koja je važan dio multikulturalnog i multivjerskog mozaika naše domovine.

Julijana Mladenovska-Tešija